

JOANNA MACHUT-KOWALCZYK
DR, ADIUNKT, UNIWERSYTET ŁÓDZKI
<https://orcid.org/0000-0003-0733-7709>

Skutki prawne niedopełnienia przez matkę obowiązku uzyskania zezwolenia rady rodzinnej przed ponownym zamążpójściem na podstawie akt łódzkiego magistratu (1832–1876)

1. Wprowadzenie; 2. Utrata opieki; 3. Możliwość i warunki odzyskania opieki: 3.1. Przywrócenie matki do opieki, 3.2. Mianowanie nowego męża współopiekunem; 4. Zmiana opiekuna głównego; 5. Podsumowanie.

1

Władza rodzicielska zgodnie z art. 337 Kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r. (dalej: KCKP) przysługiwała co do zasady obojgu rodzicom¹. Śmierć jednego z małżonków była jedną z przesłanek wygaśnięcia władzy rodzicielskiej i powstania opieki naturalnej². Rodzic miał jednak zgodnie z art. 391

¹ Chcąc podkreślić wzrost uprawnień matki, w KCKP zrezygnowano z tytułu *O władzy ojcowskiej na rzecz O władzy rodzicielskiej*. Podczas prac nad projektem podkreślano jednak, że matka sama nie jest w stanie jej sprawować: „Lecz nie wystarcza troskliwość i pomoc samej matki. Są potrzeby, którym matka, mimo całą swoją usilność, przez słabość sił i płci, nie zaradzi”. *Dziennik Senatu Seymu Królestwa Polskiego 1825*, t. 1, Drukarnia A. Gałęzowskiego i Komp., Warszawa 1828, s. 202–204. Artykuł 337 KCKP przyznawał ojcu prawo decydowania w sprawach spornych: „[...] w razie jednak różności zdań, zdanie i wola ojca przeważa”. *Dz.Pr.K.P.* t. 10, s. 180. Zmodernizowano pisownię w obrębie cytatów zgodnie z obowiązującymi wytycznymi.

² Opieka naturalna powstawała z mocy samego prawa w miejsce władzy rodzicielskiej. Według art. 349 KCKP miała przysługiwać pozostałemu przy życiu rodzicowi. Matka mogła zostać opiekunką naturalną dzieci również za życia męża w przypadku ograniczenia ojca w używaniu

KCKP³ obowiązek zwołać radę rodzinną w celu mianowania opiekuna przydanego i uzyskania wymaganych prawem upoważnień⁴. Matki obciążał ten sam zakres obowiązków opiekuńczych co ojcowie: sprawowanie pieczy nad osobą i majątkiem pupila. Prawo dopuszczało jednak możliwość wyznaczenia doradców dla opiekunki naturalnej. Tylko ojciec miał prawo ich ustanowić⁵. Matka, w przeciwieństwie do ojca, mogła się od opieki „wymówić”. Niezależnie od swojej decyzji kobieta powinna po śmierci męża dopełnić wymaganych prawem formalności⁶. KCKP w niektórych okolicznościach nakładał na opiekunkę naturalną dodatkowe obowiązki, których niedopełnienie mogło skutkować utratą opieki⁷. Jednym z nich było uzyskanie zezwolenia rady rodzinnej na zawarcie nowego małżeństwa⁸.

praw cywilnych bądź jego ubezwłasnowolnienia (ubezwłasnowolnienie matki nie miało wpływu na władzę rodzicielską ojca). Dz.Pr.K.P. t. 10, s. 187–188; A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego obowiązującego w Królestwie Polskiem*, Drukiem S. Orgelbranda Synów, Warszawa 1885, s. 166–168.

³ Pierwsze zdanie art. 391 KCKP brzmiało: „Skoro sprawowanie opieki przypadnie na osobę z rzędu wyliczonych w oddziałach 1., 2., 3. niniejszego działu, opiekun takowy przed zaczęciem urzędowania swego powinien w celu mianowania opiekuna przydanego, wyjednać zwołanie Rady rodzinnej, stosownie do przepisów oddziału 4. złożyć się mającej”. Dz.Pr.K.P. t. 10, s. 212–213.

⁴ J. Machut-Kowalczyk, *Rada rodzinna pod powagą sądu pokoju w świetle akt łęczyckich, zgierskich i łódzkich z lat 1809–1876*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014, s. 103; *eadem*, *Zezwolenie na małżeństwo opiekunki naturalnej na podstawie akt łódzkiego magistratu z lat 1832–1876*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2024, t. 27, s. 91, <https://doi.org/10.48269/2450-6095-sdpipp-27-005>.

⁵ Artykuły 350 i 351 KCKP przewidywały możliwość powołania przez ojca doradców. Antoni Okolski w swoim podręczniku uzasadniał to uprawnienie ojca w sposób następujący: „Ponieważ jednak matka może być mniej zdolną do zarządzania majątkiem dzieci, i w ogóle do wykonywania praw, należących do niej wskutek opieki”. A. Okolski, *op. cit.*, s. 166–167. Więcej na temat doradców: J. Bieda, J. Machut-Kowalczyk, *Doradca i opiekun przydany w świetle Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego – podobieństwa i różnice*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2012, t. 15, s. 85–95.

⁶ W art. 358 KCKP napisano: „Matka w którymkolwiek przypadku do opieki nad małoletnimi dziećmi w małżeństwie spłodzonymi powołana, może się od przyjęcia jej wymówić, jednak powinna dopóty pełnić obowiązki opieki, dopóki takowej inny opiekun nie obejmie”. Dz.Pr.K.P. t. 10, s. 192.

⁷ Wdowa brzemienna powinna zgodnie z art. 352 KCKP zwołać radę rodzinną w celu mianowania kuratora. A. Okolski, *op. cit.*, s. 167; J. Machut-Kowalczyk, *Kurator z powodu ciąży w świetle akt Sądu Pokoju Powiatu Łęczyckiego i Sądu Pokoju w Łodzi w latach 1809–1876*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2016, t. 68, s. 168, 172–177.

⁸ J. Machut-Kowalczyk, *Zezwolenie na małżeństwo...*, *op. cit.*, s. 91. Innym tego typu obowiązkiem było zgodnie z art. 352 KCKP zwołanie rady rodzinnej w celu mianowania kuratora ze względu na ciążę. A. Okolski, *op. cit.*; J. Machut-Kowalczyk, *Kurator...*, *op. cit.*

Artykuł 361 KCKP przewidywał surową konsekwencję prawną. W razie niedopełnienia tej formalności kobieta traciła opiekę z mocy samego prawa⁹. Taki rygor był uzasadniony w przypadku opiek większych (urządzanych pod powagą sądów pokoju), gdy opiekunki miały sprawować pieczę nad pokaźnymi majątkami¹⁰. Matka przecież po ślubie przechodziła pod władzę nowego męża. Weryfikacja planów matrymonialnych wdowy miała zatem na celu ochronę interesu majątkowego jej dzieci. W opiekach mniejszych (wprowadzonych w 1825 r. przez KCKP)¹¹ majątek pupila był nieznacznym lub go nie było¹². W grę mogła wchodzić przede wszystkim ochrona osoby pupila (zabezpieczenie nawet niewielkiego majątku bądź jego korzystna sprzedaż w celu pozyskania środków na utrzymanie i wykształcenie podopiecznego). Postaram się ustalić, czy i jakie skutki prawne w praktyce opiek mniejszych wiązały się z niedopełnieniem tej formalności. Jaki był stosunek rady rodzinnej do zaniedbań opiekunki naturalnej? Czy organy nadzorujące opiekę korzystały z możliwości przywrócenia matki do opieki, czy też wołały pieczę powierzyć nowemu opiekunowi głównemu?

⁹ Pierwsze zdanie art. 361 KCKP brzmiało: „Jeżeli matka opiekunka chce iść za mąż, powinna przed zawarciem ślubów małżeńskich żądać zwołania Rady rodzinnej, która postanowi, czyli opieka przy niej ma pozostać”. Dz.Pr.K.P. t. 10, s. 193–194.

¹⁰ Artykuł 374 KCKP w pierwszym zdaniu stanowił: „Jeżeli do małoletniego nie należy majątek nieruchomy ziemski, prawem własności albo zastawu, ani dzierżawa dóbr ziemskich lub folwarku, Rada rodzinna zwołaną będzie po miastach przez miejscowego Prezydenta lub Burmistrza, a po wsiach przez miejscowego Wójta”. Dz.Pr.K.P. t. 10, s. 200–201.

¹¹ W art. 386 KCKP określono: „Na Radzie rodzinnej przyzwoać będzie Sędzia, Prezydent, Burmistrz lub Wójt, do których należało zwołanie Rady rodzinnej, z głosem stanowczym, i w przypadku równości zdań przeważającym”. Dz.Pr.K.P. t. 10, s. 211. Więcej na temat opiek mniejszych: J. Machut-Kowalczyk, *Dokumentowanie czynności przy opiekach „mniejszych” przez łódzki magistrat w latach 1832–1876*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2022, t. 25, s. 159–173, <https://doi.org/10.48269/2450-6095-sdpipp-25-008>; *eadem*, *Tryb zwoływania rad rodzinnych opiek „mniejszych” na podstawie akt łódzkiego i zgierskiego magistratu do 1876 roku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2023, t. 26, Kraków 2023, s. 35–47, <https://doi.org/10.48269/2450-6095-sdpipp-26-002>.

¹² Przy pracach nad KCKP zwrócono uwagę na duże ułatwienie, jakim było powierzenie organom lokalnym przewodniczenia radom rodzinnym w opiekach mniejszych: „Opieka ich dzieci nie wielkiego wymaga zachodu, przecież i wychowanie ich dzieci jest ważnym pod względem religijnym i moralnym, i zabezpieczenie ich szczupłego majątku należy do obowiązku Rządu i prawa; zdjęto więc obowiązek zwoływania rad rodzinnych i nimi kierowania z Sądów dalej będących, a włożono ten obowiązek na bliższych Wójtów i Burmistrzów”. *Dyaryusz...*, *op. cit.*, s. 213.

Szukając odpowiedzi na te pytania, poza archiwaliami poddam analizie również źródła drukowane¹³ i ówczesną literaturę przedmiotu¹⁴. Opracowania współczesne zawierają informacje o dziejach opieki i funkcjonowaniu rady rodzinnej pod powagą sądów pokoju¹⁵. Opieka mniejsza nie doczekała się jeszcze kompleksowego opracowania. Do tej pory powstały jedynie nieliczne prace poświęcone poszczególnym aspektom jej funkcjonowania¹⁶.

Praktyka zostanie omówiona na podstawie akt pupilarnych zachowanych w Archiwum Państwowym w Łodzi (dalej: APŁ), w zespole nr 221 Akta miasta Łodzi (dalej: AMŁ)¹⁷. Analiza akt łódzkich stanowi jedynie punkt wyjścia do dalszych badań nad funkcjonowaniem opiek mniejszych. Znajdują się w nich wpisy dotyczące 48 przypadków opiek, w których opiekunka główna wyszła ponownie za mąż. Te dokumenty stanowią wystarczającą próbę źródłową do poznania tendencji występujących w łódzkiej praktyce¹⁸.

¹³ KCKP, Dz.Pr.K.P. t. 10; S. Zawadzki, *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskiem*, t. 1, Drukarnia Karola Kowalewskiego, Warszawa 1860; *Prawo cywilne obowiązujące na obszarze b. Kongresowego Królestwa Polskiego z dodaniem ustaw uzupełniających i orzecznictwa sądów kasacyjnych*, Księgarnia F. Hoesicka, Warszawa 1919.

¹⁴ *Kodeks cywilny Królestwa Polskiego (prawo z r. 1825) objaśniony motywami do prawa i jursprudencją*, zebrał J. Walewski, ks. 1, Drukarnia Józefa Bergera, Warszawa 1872; K. Hube, *Prawo cywilne obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1877; A. Okolski, *op. cit.*; *Prawo cywilne rodzinne. Pokrewieństwo i powinowactwo; uznanie, uprawnienie i wywód rodu; przysposobienie; opieka; ubezwłasnowolnienie*, oprac. na podstawie wykładów uniwersyteckich prof. K. Lutostańskiego, Litogr. Druk. „Grafika Artystyczna”, Warszawa 1932.

¹⁵ Zob. J. Machut-Kowalczyk, *Dzieje opieki na ziemiach polskich*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2010, t. 13, s. 57–73; *eadem*, *Ustalenie składu rady rodzinnej na podstawie Kodeksu Napoleona na obszarze działania łączycyckiego sądu pokoju*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2011, t. 14, s. 183–197; J. Bieda, J. Machut-Kowalczyk, *Doradca i opiekun przydany...*, *op. cit.*, s. 85–95; M. Tkaczuk, *Rada rodzinna jako instytucja systemu opieki w Polsce w XIX i w XX w.* [w:] *Rodzina w naukach prawnych. Zbiór studiów*, red. M. Tkaczuk, R. Jaworska-Stankiewicz, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2012, s. 179–196; J. Machut-Kowalczyk, *Rada rodzinna...*, *op. cit.*; *eadem*, *Kurator...*, *op. cit.*

¹⁶ J. Machut-Kowalczyk, *Dokumentowanie czynności...*, *op. cit.*; *eadem*, *Tryb zwoływania...*, *op. cit.*; *eadem*, *Zezwolenie na małżeństwo...*, *op. cit.*

¹⁷ APŁ, AMŁ, sygn. 653, 985–987, 1012, 1013, 1062–1443.

¹⁸ Materiał archiwalny zawiera też akta spraw zameżnych wdów, które albo nie zostały uwzględnione przy urządzaniu opieki: APŁ, AMŁ, sygn. 653, s. 68, sygn. 1308, s. 3–5 (1854 r.), albo nie były matkami: APŁ, AMŁ, sygn. 1188, 1209 (1859 r.). Prezydent Miasta Łodzi okazał się dla ich wniosku organem niewłaściwym: APŁ, AMŁ, sygn. 653, s. 75–76 (1845 r.), sygn. 1238 (1875 r.).

2

Artykuł 361 KCKP przewidywał surową konsekwencję prawną za niedopełnienie obowiązku uzyskania zezwolenia rady familijnej przez opiekunkę naturalną przed zawarciem małżeństwa. Jeżeli matka nie dopilnowała tej formalności, to traciła opiekę z mocy samego prawa. Drugie zdanie art. 361 brzmiało: „Gdyby tego zaniedbała, utraci opiekę samym przez się prawem, a nowy jej mąż solidarnie będzie odpowiedzialnym za wszelkie wypadki z opieki, którą żona nieprawnie zachowała”¹⁹. Gdyby zignorowała utratę opieki i nadal sprawowała pieczę, to czynności podejmowane przez nią byłyby nieważne, tylko gdy taki zarzut postawił pupil²⁰. Artykuł 363 KCKP gwarantował jednak matce możliwość „wglądania” w utrzymanie i wychowanie jej dzieci²¹.

W praktyce łódzkiej nie było przypadków odmówienia matce zezwolenia na zawarcie małżeństwa. Kobiety, które wystąpiły z takim wnioskiem, uzyskiwały zgodę rady familijnej²². Były natomiast opiekunki, które zignorowały ten obowiązek i zawarły małżeństwo bez dopełnienia wymogów prawnych, tracąc formalnie opiekę. Niewywiązanie się przez matki z obowiązku uregulowania formalności po śmierci męża, a nawet przed zawarciem kolejnego małżeństwa, z reguły nie miało faktycznego wpływu na sprawowaną opiekę. Rodzina interweniowała jedynie w ośmiu przypadkach na dwadzieścia trzy²³. Częstą praktyką było zwoływanie pierwszej rady familijnej dopiero kilka lat po śmierci ojca małoletnich²⁴.

¹⁹ Dz.Pr.K.P. t. 10, s. 193–194.

²⁰ *Prawo cywilne obowiązujące na obszarze...*, *op. cit.*, s. 75; J. Machut-Kowalczyk, *Rada familijna...*, *op. cit.*, s. 107.

²¹ „Komukolwiek opieka nad dziećmi będzie poruczoną, ojciec lub matka od opieki wyłączeni, również i matka od opieki wymawiająca się, nie tracą prawa wglądania w utrzymanie i wychowanie swych dzieci”. Dz.Pr.K.P. t. 10, s. 194–195.

²² J. Machut-Kowalczyk, *Zezwolenie na małżeństwo...*, *op. cit.*, s. 94, 97–98.

²³ Zob. APŁ, AMŁ, sygn. 1087, s. 1–2 (1857 r.), sygn. 1062, k. 1–2 (1858 r.), sygn. 1329, s. 1 (1863 r.).

²⁴ Zob. APŁ, AMŁ, sygn. 1012, s. 36–40 (1834 r.), sygn. 653, s. 75–76 (1845 r.), sygn. 986, s. 394 (1856 r.), sygn. 1379, s. 3–6 (1859 r.), sygn. 1172, s. 1–3 (1863 r.), sygn. 1082, s. 1–2 (1865 r.). Jedna z zamężnych matek nie dopełniła aktu rady familijnej po śmierci swego pierwszego męża, wzięła udział w posiedzeniu dopiero 10 czerwca 1864 r., po jedenastu latach od jego śmierci. APŁ, AMŁ, sygn. 1099, s. 3–5.

3

3.1. Rada familijna mogła przywrócić zamężną matkę do opieki. Taką możliwość przewidywał art. 362 KCKP: „Gdy zwołana rada familijna utrzyma matkę przy opiece lub ją do niej przywróci, winna jej dodać koniecznie nowego jej męża za współopiekuna, który ze sprawowania opieki od czasu zawartego małżeństwa stanie się odpowiedzialnym”²⁵. Po przywróceniu matki do obowiązków zmieniał się jednak jej status. Nie była już opiekunką naturalną. Zdaniem Karola Lutostańskiego odtąd matka sprawowała opiekę jako wstępna z nominacji rady familijnej²⁶.

Artykuł 362 KCKP decyduje o ewentualnym przywróceniu matki do opieki powierzał radzie familijnej²⁷. Mimo stwierdzenia licznych zaniedbań organy nadzorujące opiekę traktowały matki łagodnie. Przy podejmowaniu uchwał uwzględniały relację matki z dzieckiem i postawę ojczyma. W dwudziestu przypadkach na dwadzieścia trzy rada familijna przywróciła matkę do opieki głównej mimo zawartego bez zezwolenia małżeństwa²⁸.

Jako przykład można wskazać uchwałę rady familijnej nieletnich Majerów. Jej posiedzenie odbyło się 26 lipca / 7 sierpnia 1856 r. Z protokołu wiadomo, że ojciec zmarł 19/31 stycznia 1847 r. Zawarto w nim także informacje o niełatwej sytuacji ekonomicznej matki: „[...] po przekonaniu się, że Julia z Grubertów pierwszego ślubu Majer, powtórnego Sender, tu w Mieście Łodzi jest zamieszkała, i jako przez powtórnego Małżonka opuszczona z pracy rąk swoich utrzymująca się”²⁹. Z dalszej części protokołu wynika, że dzieci pozostawały na utrzymaniu wuja. Rada familijna utrzymała matkę przy opiece głównej, a wuja mianowała opiekunem przydanym. Kobieta nie poniosła żadnych konsekwencji prawnych³⁰.

²⁵ Dz.Pr.K.P. t. 2, s. 194.

²⁶ *Prawo cywilne familijne...*, *op. cit.*, s. 199.

²⁷ Dz.Pr.K.P. t. 2, s. 194.

²⁸ Zob. APŁ, AMŁ, sygn. 1107, s. 7 (1851 r.), sygn. 1250, s. 3–5 (1857 r.), sygn. 1062, s. 6–7 (1858 r.), sygn. 1424, s. 4–9 (1858 r.), sygn. 1114, s. 3–4 (1862 r.), sygn. 1172, s. 1–3 (1863 r.), sygn. 1099, s. 3–5 (1864 r.).

²⁹ APŁ, AMŁ, sygn. 986, s. 94.

³⁰ APŁ, AMŁ, sygn. 986, s. 95–97. W podobnej sytuacji znalazła się Augustyna Henke. Na posiedzeniu 8/20 maja 1864 r. przedstawiła radzie familijnej, że „[...] jakkolwiek zawarła powtarne związki z Wilhelmem Henke, gdy jednak ten z powodu lekkomyślności z niemalą szkodą opuściwszy onę, wydalil się, przeto ona pragnąc zabezpieczyć spadek, wnosi, ażeby nad nieletnimi była ustanowiona opieka”. APŁ, AMŁ, sygn. 1240, s. 2–3. Rada familijna 8/20 maja 1864 r. utrzymała ją przy opiece, dodając jej sąsiada jako opiekuna przydanego.

Józef Brajer zwołał radę familijną 8 stycznia 1857 r., skarżąc się na zawarcie przez wdowę nowego małżeństwa³¹. Organ ten 25 lutego / 9 marca 1857 r. podjął uchwałę:

Johannę owdowiałą Brajer, teraz zamężną Homel, jako Matka z dobrego prowadzenia znana, jakkolwiek ta przez niedopełnienie formalności prawnej prawo do opieki utraciła przy głównej opiece utrzymuje, zaś na przydanego opiekuna Józefa Brajer dodaje³².

Rada familijna nieletnich Nikodemskich, podejmując uchwałę 2/14 marca 1863 r., zwróciła uwagę, że przez swoje zaniedbanie matka mogła utracić prawo do opieki. Mimo to przywróciła ją do niej. Wśród argumentów podano troskliwą pieczę, którą matka otoczyła dzieci, i dobre prowadzenie się ojczyma³³.

3.2. Dodatkowym wymogiem prawnym było zobowiązanie małżonków do wspólnego wykonywania pieczy nad małoletnimi. Artykuł 361 KCKP nakładał na ojczyma solidarną odpowiedzialność za nieformalnie sprawowaną opiekę już od momentu zawarcia małżeństwa³⁴. Rada familijna powinna zgodnie z art. 362 KCKP powołać ojczyma na współopiekuna³⁵. Nie zawsze w praktyce wymóg ten był realizowany prawidłowo³⁶. Były przypadki nieuwzględnienia nowego męża matki przy opiece³⁷. Niektóre rady familijne jedynie obligowały małżonków do wspólnego sprawowania opieki. W początkowym okresie funkcjonowania opiek mniejszych w Łodzi zapominały jednak o konieczności dodania im opiekuna przydanego³⁸.

³¹ APŁ, AMŁ, sygn. 1087, s. 1–2.

³² APŁ, AMŁ, sygn. 1087, s. 4–5.

³³ W protokole z posiedzenia rady familijnej napisano: „Po roztrząśnieniu wniosków owdowiałej Klary Nikodemskiej jakkolwiek niewłaściwie powtórne związki Małżeńskie zawarła, przez co mogłaby utracić prawo Opieki nad własnymi Dziećmi, jednakże z uwagi na jej troskliwe zajmowanie się nad nieletnimi, i dobre i rządne prowadzenie się powtórnego jej Małżonka Piotra Kucinskiego, przeto też onę jako Matkę przy Głównej Opiece utrzymuje”. APŁ, AMŁ, sygn. 1303, s. 6–7.

³⁴ Dz.Pr.K.P. t. 10, s. 193–194.

³⁵ Dz.Pr.K.P. t. 2, s. 194. Odsunięcie matki od opieki powodowało ten sam skutek w stosunku do współopiekuna. Ojczym nie mógł bez zgody i współudziału opiekunki głównej sprawować opieki. *Prawo cywilne obowiązujące...*, *op. cit.*, s. 75; *Prawo cywilne familijne...*, *op. cit.*, s. 188; J. Machut-Kowalczyk, *Rada familijna...*, *op. cit.*, s. 107, 153; *eadem*, *Zezwolenie na małżeństwo...*, *op. cit.*, s. 99.

³⁶ Niekiedy rady familijne błędnie powoływały ojczymów na podopiecznych. Zob. APŁ, AMŁ, sygn. 1107, s. 7 (1851 r.), sygn. 1400, s. 9–11 (1854 r.), sygn. 1128, s. 4–5 (1859 r.).

³⁷ Zob. APŁ, AMŁ, sygn. 1388, s. 1–6 (1856 r.), sygn. 1250, s. 3–5 (1857 r.), sygn. 1362, s. 3–5 (1858 r.), sygn. 1379, s. 3–6 (1859 r.).

³⁸ APŁ, AMŁ, sygn. 1012, s. 36–40 (1832–1837).

Zgodnie z art. 389 KCKP powinien być on ustanowiony w każdej opiece, w końcu jego zadaniem była ochrona interesu pupila, który mógł być sprzeczny z interesem matki czy ojczyzna³⁹. Przykładem może być uchwała rady rodzinnej nieletnich Eglerów z 26 października / 7 listopada 1851 r. W protokole z posiedzenia napisano: „[...] pozostawiając ją przy głównej Opiece nad nieletnimi w pierwszym małżeństwie spłodzonymi dziećmi, nadto na podopiecznika z solidarną odpowiedzialnością przydają Jej terazniejszego małżonka Jana Krystiana Gotlieba Werner”⁴⁰.

Od przełomu lat 50. i 60. XIX w. opieki były ustanawiane z większą dokładnością. Rada rodzinna po przywróceniu opiekunki głównej powoływała poza współopiekunem również opiekuna przydanego. Jako przykład warto wskazać opiekę nieletnich Fersterów. W listopadzie 1867 r. zmarł poprzedni mąż Eleonory Wejthaus (*primo voto* Ferster). Kobieta wyszła powtórnie za mąż. W protokole rady rodzinnej z 14/26 września 1868 r. odnotowano: „[...] z mocy Art. 249 KCP przy Głównej opiece pozostawia, nowego jej małżonka Andrzeja Gottlieba Wejthausa w myśl Art. 362 tegoż prawa za współopiekuna dodaje”⁴¹. Rada rodzinna wybrała opiekuna przydanego ze swojego grona⁴². Podobne uchwały podejmowały inne rady. W protokole rady rodzinnej nieletnich Wiarowskich z 17/19 lipca 1868 r. zapisano:

[...] z mocy Art. 349 KCP jako matkę i naturalną opiekunkę przy Głównej opiece pozostawia, a stosownie do Art. 362 tegoż Prawa Abrama Berger terazniejszego jej męża współopiekunem ustanawia, za podopiecznika zaś z grona swego Kopla Wiarowskiego, ojca zmarłego, a dziada nieletnich wybiera⁴³.

4

Rada rodzinna mogła matkę przywrócić do opieki, ale nie musiała. Artykuł 367 KCKP w razie nieprzywrócenia matki do opieki przewidywał dodatkowo utratę jej uprawnień do wyboru opiekuna dla jej dzieci z pierwszego małżeństwa⁴⁴.

³⁹ J. Bieda, J. Machut-Kowalczyk, *Doradca i opiekun przydany...*, *op. cit.*, s. 86–87.

⁴⁰ APŁ, AMŁ, sygn. 1107, s. 7.

⁴¹ APŁ, AMŁ, sygn. 1121, s. 2–3.

⁴² APŁ, AMŁ, sygn. 1121, s. 2–3.

⁴³ APŁ, AMŁ, sygn. 987, s. 342–342. Zob. także APŁ, AMŁ, sygn. 1250, s. 2–3 (1857 r.), sygn. 1379, s. 3–6 (1859 r.), sygn. 1082, s. 3–5 (1865 r.).

⁴⁴ „Jeżeli matka, która idąc za mąż, przy opiece utrzymaną lub do niej przywróconą była, opiekuna dla dzieci przed tymże małżeństwem spłodzonych wybiera, wybór takowy staje się wtenczas dopiero ważnym, gdy przez Radę rodzinną potwierdzonym zostanie. Matka, która idąc za mąż, nie była przy opiece utrzymaną, ani do niej przywróconą, nie może opiekuna dla dzieci przed tymże zamęściem spłodzonych obierać”. Dz.Pr.K.P. t. 10, s. 197.

W AMŁ udokumentowano jeden przypadek, w którym matka, Zofia Szafel, ze względu na zły stan zdrowia postanowiła zrezygnować z opieki, którą sprawowała nieformalnie po zawarciu małżeństwa bez zezwolenia rady familijnej. Chciała zapewnić najmłodszej córce godne warunki życia. Wybrała nawet dla niej nowego opiekuna. We wniosku z 8/20 marca 1854 r. skierowanym do Prezydenta Miasta Łodzi wyznała, że nowe małżeństwo było błędem⁴⁵. Posiedzenie rady familijnej odbyło się 10/22 marca 1854 r., pozytywnie rozpatrzono prośbę matki. W protokole tak uzasadniono tę decyzję:

[...] skutkiem biednego położenia swego, w którym się obecnie znajduje, nie może rozciągnąć bliższej opieki nad dzieckiem tak młodym, jakim jest jej Córka Emilia, już też nie może zapewnić dla tejże Córki na przyszłość żadnego utrzymania – po wspólnym naradzeniu się i rozpoznaniu przymiotów Członków, jednogłośnie, z przyzwoleniem przewodniczącego w obecnej czynności Prezydenta, ustanawiają Głównym opiekunem nieletniej Emilii Ostefeld – Aleksandra Weronciw Kasjera Zarządu Inżynierów Armii Czynnej w Warszawie zamieszkałego⁴⁶.

W AMŁ opisano jedynie dwie sytuacje, w których matka po zawarciu nowego związku małżeńskiego rzeczywiście utraciła opiekę. Rady familijne w obu tych przypadkach nie przywróciły matki do opieki, mianując nowego opiekuna głównego i przydanego⁴⁷.

Warto omówić okoliczności faktyczne tych dwóch spraw. Pierwsza z nich została zainicjowana przez skargę podopiecznika, stryja nieletnich⁴⁸. Opiekun przydany zwołał radę familijną 18/30 kwietnia 1857 r., zaniepokojony zawarciem przez opiekunkę naturalną nowych związków małżeńskich. Organ ten ustanowił go opiekunem głównym na posiedzeniu 18/30 stycznia 1858 r.: „[...] z uwagi, że pozostała wdowa z Kufelnickich samowolnie powtórnie zawarła związki Małżeńskie, przeto tym samym prawo do Opieki utraciła, dlatego też Rada Familijna onę od Opieki usuwa, a głównym Opiekunem Arona Haimenes Stryja nieletnich ustanawia⁴⁹”.

⁴⁵ Matka pisała we wniosku: „[...] już przeszło rok, jak zawarłam powtórne związki Małżeńskie z Wilhelmem Szafel Tkaczem, w tej jedynie myśli, abym miała utrzymanie dla dzieci, lecz Mąż mój, dopóty mieszkał ze mną, dopóki czuł u mnie parę groszy, i mogłam szyciem codziennie zapracować na szczupłe wyżywienie się, później nie zajmował się profesją, bałamucił w dnie i nocy po szynkach, trwonił na pijaństwo wszystko, co zapracowałam”. APŁ, AMŁ, sygn. 1308, s. 1–2.

⁴⁶ APŁ, AMŁ, sygn. 1308, s. 4–5.

⁴⁷ APŁ, AMŁ, sygn. 1160, s. 8 (1858 r.), sygn. 1329, s. 4–5 (1863 r.).

⁴⁸ Na posiedzeniu 2/14 listopada 1855 r. rada familijna dodała opiekunce głównej stryja małoletnich jako opiekuna przydanego. APŁ, AMŁ, sygn. 1160, s. 3–6.

⁴⁹ APŁ, AMŁ, sygn. 1160, s. 8.

Drugim przykładem była interwencja zięcia, zaniepokojonego nowym małżeństwem teściowej⁵⁰. Zgromadzona 30 września / 12 października 1863 r. rada rodzinna podjęła uchwałę: „[...] gdy Matka Opiekę zaniedbała i powtórne związki małżeńskie zawarła, przeto Głównym Opiekunem nad nieletnim Ernesta Roll mianuje, zaś na przydanego opiekuna Frydrycha Stachiel dodaje”⁵¹. Nowym opiekunem został sąsiad. Zięcia, który doprowadził do zwołania rady rodzinnej i odebrania opieki swojej teściowej, rada mianowała opiekunem przydanym⁵².

5

Konsekwencją prawną zawarcia przez matkę małżeństwa bez zezwolenia rady rodzinnej była zgodnie z art. 361 KCKP utrata opieki nad dziećmi z mocy samego prawa. Przepis ten nie przystawał jednak do okoliczności faktycznych opiek mniejszych, toteż w praktyce traktowano tę zasadę jako wyjątek. Tylko w dwóch przypadkach matka utraciła opiekę. Zdecydowanie częściej rady rodzinne decydowały się na przywrócenie matki do opieki (w dwudziestu sprawach na dwadzieścia trzy). Rady rodzinne do końca lat 50. myliły współopiekuna z opiekunem przydanym.

W AMŁ nie ma uchwał rad rodzinnych odmawiających zgody na małżeństwo. W dwudziestu trzech przypadkach matki po prostu nie wystąpiły o zezwolenie rady rodzinnej przed zawarciem nowego małżeństwa. Opieki z reguły funkcjonowały nieformalnie, przez kilka, a czasami nawet kilkanaście lat. Kobiety dopełniały wymaganych prawem formalności, dopiero gdy zostały do tego zmuszone. Dość często impulsem do uregulowania opieki była potrzeba dopełnienia jakiejś czynności prawnej, do której niezbędna była uchwała rady rodzinnej.

Majątek pupili, jeśli istniał, to składał się często jedynie z drobnych ruchomości. Opieka w takich okolicznościach tyczyła się tylko pieczy nad osobą. Niejednokrotnie jej sprawowanie wiązało się z ponoszeniem dużych kosztów: utrzymania i wykształcenia pupili. Można przypuszczać, że po prostu nie było chętnych do podjęcia się tego obowiązku. Krewny ingerujący w opiekę musiał liczyć się z jej objęciem. Nie wszystkich było na to stać, toteż nie dziwi pozostawianie pieczy matce, tym bardziej że prawo dopuszczało takie rozwiązanie.

Wdowy były obciążone kosztami utrzymania siebie i dzieci. Zawarcie nowego związku małżeńskiego mogło podwyższyć status majątkowy rodziny. Nie zawsze

⁵⁰ APŁ, AMŁ, sygn. 1329, s. 1–2.

⁵¹ APŁ, AMŁ, sygn. 1329, s. 4–5.

⁵² APŁ, AMŁ, sygn. 1329, s. 4–5.

jednak tak było: trzy kobiety zostały opuszczone przez nowych mężów. Nie każdy ojczym był skłonny łożyć na utrzymanie cudzych dzieci.

Przedstawione wyniki analizy stanowią jedynie punkt wyjścia do dalszych badań. Tendencje występujące w Łodzi nie musiały być powszechną praktyką w Królestwie Polskim. Rozszerzenie kwerendy o akta opiekuńcze z innych regionów pozwoliłoby na wyciągnięcie bardziej ogólnych wniosków.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Łodzi:

zespół nr 221, Akta miasta Łodzi, sygn. 653, 985–987, 1012, 1013, 1062–1443.

Źródła drukowane

Dyaryusz Senatu Seymu Królestwa Polskiego 1825, t. 1, Drukarnia A. Gałęzowskiego i Komp., Warszawa 1828.

Kodeks cywilny Królestwa Polskiego, Dz.Pr.K.P. t. 2, t. 10.

Kodeks cywilny Królestwa Polskiego (prawo z r. 1825) objaśniony motywami do prawa i jurisprudence, zebrał J. Walewski, ks. 1, Drukarnia Józefa Bergera, Warszawa 1872.

Prawo cywilne obowiązujące na obszarze b. Kongresowego Królestwa Polskiego z dodaniem ustaw uzupełniających i orzecznictwa sądów kasacyjnych, Księgarnia F. Hoesicka, Warszawa 1919.

Zawadzki S., *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskiem*, t. 1, Drukarnia Karola Kowalewskiego, Warszawa 1860.

Literatura

Bieda J., Machut-Kowalczyk J., *Doradca i opiekun przydany w świetle Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego – podobieństwa i różnice*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2012, t. 15, s. 85–95.

Hube K., *Prawo cywilne obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1877.

Machut-Kowalczyk J., *Dokumentowanie czynności przy opiekach „mniejszych” przez łódzki magistrat w latach 1832–1876*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2022, t. 25, s. 159–173, <https://doi.org/10.48269/2450-6095-sdpipp-25-008>.

Machut-Kowalczyk J., *Dzieje opieki na ziemiach polskich*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2010, t. 13, s. 57–73.

Machut-Kowalczyk J., *Kurator z powodu ciąży w świetle akt Sądu Pokoju Powiatu Łęczyckiego i Sądu Pokoju w Łodzi w latach 1809–1876*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2016, t. 68, z. 2, s. 167–181.

- Machut-Kowalczyk J., *Rada rodzinna pod powagą sądu pokoju w świetle akt łączących, ziemskich i łódzkich z lat 1809–1876*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014.
- Machut-Kowalczyk J., *Tryb zwoływania rad rodzinnych opiek „mniejszych” na podstawie akt łódzkiego i ziemskiego magistratu do 1876 roku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2023, t. 26, s. 35–47, <https://doi.org/10.48269/2450-6095-sdpipp-26-002>.
- Machut-Kowalczyk J., *Ustalenie składu rady rodzinnej na podstawie Kodeksu Napoleona na obszarze działania łączącego sądu pokoju*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2011, t. 14, s. 183–197.
- Machut-Kowalczyk J., *Zezwolenie na małżeństwo opiekunki naturalnej na podstawie akt łódzkiego magistratu z lat 1832–1876*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2024, t. 27, s. 89–103, <https://doi.org/10.48269/2450-6095-sdpipp-27-005>.
- Okolski A., *Zasady prawa cywilnego obowiązującego w Królestwie Polskiem*, Drukiem S. Orgelbranda Synów, Warszawa 1885.
- Powody urzędowe do księgi pierwszej kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z roku 1825*, oprac. M. Godlewski, Redakcja Biblioteki Umiejętności Prawnych, Warszawa 1875.
- Prawo cywilne rodzinne. Pokrewieństwo i powinowactwo; uznanie, uprawnienie i wywód rodu; przysposobienie; opieka; ubezwłasnowolnienie*, oprac. na podstawie wykładów uniwersyteckich prof. K. Lutostańskiego, Litogr. Druk. „Grafika Artystyczna”, Warszawa 1932.
- Tkaczuk M., *Rada rodzinna jako instytucja systemu opieki w Polsce w XIX i w XX w.* [w:] *Rodzina w naukach prawnych. Zbiór studiów*, red. M. Tkaczuk, R. Jaworska-Stankiewicz, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2012, s. 179–196.

JOANNA MACHUT-KOWALCZYK

DR, ADIUNKT, UNIWERSYTET ŁÓDZKI

<https://orcid.org/0000-0003-0733-7709>

Skutki prawne niedopełnienia przez matkę obowiązku uzyskania zezwolenia rady rodzinnej przed ponownym zamążpójściem na podstawie akt łódzkiego magistratu (1832–1876)

Śmierć jednego z rodziców powodowała konieczność urządzenia opieki nad dziećmi. Matce przysługiwała opieka z mocy prawa, jednak powinna dopełnić wymaganych przez prawo formalności. Nowe małżeństwo miało wpływ na jej uprawnienia opiekuńcze. Kodeks cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r. wymagał od matki uzyskania zezwolenia rady rodzinnej przed zawarciem nowego małżeństwa. Niedopełnienie tej formalności wiązało się dla niej z utratą opieki z mocy samego prawa. Prawo cywilne w tym zakresie było tak samo restrykcyjne dla opiekunek zarówno zamożniejszych, jak i uboższych pupili. Te przepisy były niezyciowe. Opieki mniejsze w praktyce funkcjonowały nieformalnie. Do zwołania rady rodzinnej dochodziło po kilku, a nawet kilkunastu latach od śmierci ojca. Rada rodzinna mogła matkę przywrócić do opieki. Powinna wówczas dodać jej nowego męża jako współopiekuna. W praktyce bardzo często, mimo zaniechań kobiet, organy te

korzystały z tej możliwości. Jedynie w dwóch przypadkach (na dwadzieścia trzy) doszło do zmiany opieki wbrew woli matki. Analiza akt opiekuńczych przybliżyła trudną sytuację ekonomiczną wdów, które niejednokrotnie w nowym małżeństwie szukały szansy na poprawę losu ich rodziny.

Słowa kluczowe: rada familijna, opieka nad dzieckiem, opiekun naturalny, zezwolenie na małżeństwo, Prezydent Miasta Łodzi, Kodeks cywilny Królestwa Polskiego, Królestwo Polskie

JOANNA MACHUT-KOWALCZYK

PHD, ASSISTANT PROFESSOR, UNIVERSITY OF LODZ

<https://orcid.org/0000-0003-0733-7709>

Legal Consequences of the Mother's Failure to Obtain the Consent of the Family Council Before Remarrying, Based on the Magistrates' Files from Łódź (1832–1876)

The death of one of the parents resulted in the need to arrange custody for the children. The mother was the natural guardian of her children, but she had to complete the formalities required by law. A new marriage affected her guardianship rights. The Civil Code of the Kingdom of Poland of 1825 required the mother to obtain the consent of the family council before entering into a new marriage. Failure to complete this formality meant that she lost guardianship by operation of law. Civil law in this respect was equally restrictive for guardians, both for wealthier and poorer pupils. These regulations were impractical. In practice, smaller guardianships operated informally. A family council was convened several or even a dozen years after the father's death. The family council could restore the mother to the guardianship. It should then add her new husband as a co-guardian. In practice, these bodies very often used this possibility, despite the women's negligence. Only in two cases (out of twenty-three) was there a change of care against the will of the mother. The analysis of custody files brings us closer to the difficult economic situation of widows, who often sought a chance to improve the fate of their family in a new marriage.

Keywords: family council, guardianship, natural guardian, marriage permission, President of Łódź, Civil Code of Polish Kingdom, Kingdom of Poland

